Змест

Кніга першая
ВЫЙСЦЕ КРЫНІЦ 5

Кніга другая
СЯКЕРА ПРЫ ДРЭВЕ 477

Кніга першая

Вышэй крыніц

Ён жа сказаў ім у адказ:

«...увечары вы кажаце: будзе пагода, бо неба чырвана;

а ўранні: сёння непагадзь, бо неба пахмурнае.

Крывадушнікі! аблічча неба распазнаць умееце, а знаменій часу не можаце?»

...Мацея, XVI

Шчаслівы паўнатою сталай сілы.
Спакойнае натхненне гоніць сон.
Далёка ад мяне калыска і магіла,
І слабасць дзён вясны і «мудрасць» зімніх дзён.

Дні, як вякі, амаль не маюць меры,
І сіла ў рукі просіцца мае.
Пры новым дрэве я паклаў сякеру,
Каб на світанні ў рукі ўзяць яе.

Няхай бясконцы шлях і бой да болю:
Зрабіўшы ўсё і дзён спыніўшы бег,
Спакойна потым лягу я, як поле,
Пад чысты і халодны зімні снег.

I

Груша цвіла апошні год.

Усе галіны яе, усе вялікія расохі, да апошняга пруціка, былі ўсыпаны бурным бела-ружовым цветам. Яна кіпела, млела і раскашавалася ў пчаліным звоне, цягнула да сонца сталыя лапы і распасцірала ў яго ззянні маленькія, кволыя пальцы новых парасткаў. І была яна такая магутная і свежая, так утрапёна спрачаліся ў яе ружовым раі пчолы, што здавалася, не будзе ёй зводу і не будзе канца.

І, аднак, надыходзіла яе апошняя часіна.

Дняпро падбіраўся да яе спакваля, патроху, як разбойнік. У вечным сваім імкненні скрышыць правы бераг, ён падступаў у палавень зусім блізка да яго, руйнаваў адхоны, зносіў, каб пасадзіць у другім месцы, лазу, гвалтоўна вырываў кавалкі берага або асцярожна падмываў яго, каб раптам абурыць у ваду цэлыя брылы зямлі. Потым адступаў, да наступнай вясны, і трава літасціва спяшалася залячыць раны, нанесеныя Дняпром. А ён вяртаўся зноў: дзе руйнаваў, дзе падмываў і з часам абкружыў грушу амаль з усіх бакоў.

Гэты апошні год груша стаяла толькі сілай сваіх карэнняў, умацаваўшы імі для сябе паўкруглы фарпост.

Ва ўласных руках трымала жыццё.

Повень спадала. Наступная павінна была кінуць дрэва выноснай галавою ў хвалі. Грушы варта было б падрыхтавацца да гэтага, да немінучай смерці.

Але яна не ведала гэтага. Яна буяна цвіла.

І пялёсткі падалі на быстрыню ракі...

За грушай канчаўся Кагутоў надзел. Год сорак таму назад стаяла яшчэ за дрэвам чорная лазня. Але ў адну з начэй, зусім знянацку, Дняпро ўхапіў яе — нават бервяна не паспелі вылавіць. Так, пэўна, і сплыло бярвенне з Азярышча аж у самы Сухадол, дзе напаўгалодныя мяшчане і трэскі не прапускалі.

Новую лазню стары Даніла Кагут вывеў сажняў за сто ад берага, куды вышэй за ўласную хату. Нявесткі скардзіліся: пакуль нацягаеш вады — рукі адвальваюцца. Даніла слухаў іх і бурчаў у ласкава-з’едлівыя, залацістыя яшчэ тады вусы:

— Абы мой вацок* з грашыма не адваліўся. Рук — не купляць...

І гнаў сыноў, каб памаглі бабам прынесці балеі дзве-тры.

Новая лазня з часам стала занадта раскошнай для Кагутовай радзіны. Сыны па дурным новым звычаі аддзяліліся, з бацькам застаўся толькі старэйшы, Міхал, з жонкаю ды шасцёра іхніх дзяцей: пяць сыноў і дачка-мезеніца. Пойдуць сем «мужыкоў» у першую пару, дык месца — хоць сабак ганяй, і ад гэтай прасторы халодна.

І ўсё ж старой лазні ніхто не шкадаваў. Разам з лазняй сплыла чорная гісторыя.

Было гэта праз некалькі год пасля таго, як Прыдняпроўе адпала ад Кароны. Даніла быў тады яшчэ падлетак, адзіны сын у бацькі, адзіны ўнук у дзеда. Як насланнё нейкае было. За тры пакаленні халера двойчы выкаціла Азярышча. Кагутам пашанцавала. Хоць па адным мужыку засталося на завод.

Астатнія паўміралі. Не памагло і тое, што Раман, Данілаў дзед, лічыўся ведзьмаком. І ён нічога не мог зрабіць, пэўна, таму, што справа была новая. Нават самыя старыя не чулі ад дзядоў пра халеру.

Хто не ўцёк у лес — тым было дрэнна. А Раману з сынам, Маркам, не дазволіў уцячы пан. Даў стрэльбу і загадаў застацца ў пустой вёсцы, каб не парабавалі сялянскага набытку ліхія людзі. Стрэльбы, бадай, і не варта было даваць. Ад халеры стрэльбай не адаб’ешся, а ліхія людзі баяліся Рамана з яго славай горш як стрэльбы.

---

* Каліта.

Кніга другая

Сякера пры дрэве

Ужо і сякера пры корані дрэва ляжыць: кожнае дрэва, што не прыносіць добрага плода, ссякаюць і кідаюць у агонь.

...Лукі, 3: 9

I

Прыйшлі Каляды. Куцця. Напярэдадні падваліла мокрага сняжку, але за ноч падмарозіла, а раніцай нападаў другі снег: глыбкі, пульхны і сухі. З акон загоршчынскага дома падалі на гурбы аранжавыя плямы святла. Яліны стаялі ў сувеях усе цёплыя і густа, амаль без прасветаў, засыпаныя мяккім белым снегам: нагадвалі начных вартаўнікоў.

Насупраць ганка стаяў вылеплены Мсціславам снегавы балван. Ён быў вышэйшы за чалавека, і ў яго была самая смешная з усіх балваноў на зямлі пыхатая пыса.

Мсцілаў вылепіў быў балвану і грудзі, але прыйшоў гер Фельдбаўх, няўхвальна паглядзеў на гэтую вольнасць, паківаў галавою і ўласнаручна адрэдагаваў балвана.

Снег. Яліны. Снежны балван. Агеньчыкі ў вокнах. Гэта нагадвала б калядную карцінку, каб не існавала ў натуры.

Балван глядзеў на дом пыхата і ганарліва. Ён ведаў, што ён найлепшы з усіх магчымых балваноў на зямлі. І ён, вядома, ні аб чым не думаў. Ён быў вельмі дурны, усяго аднадзённы, балван.

Не ведаў балван, што з часам ледзяное неба стане сіняе і па ім паплывуць другія балваны, вылепленыя невядома кім. Яны будуць такія сляпуча белыя, аж гарачыя. І яму раптам нясцерпна, упершыню за ўсё доўгае снегавое жыццё, захочацца не стаяць на месцы, а ўзняцца да іх і быць такім самым гарачым і белым. І плаваць і грувасціцца разам з імі.

Ён зробіць гэта. Але нішто не зменіцца, і людзі, падымаючы галовы ад сярпа, будуць казаць:

— Балваны якія сёння. Каб толькі не пайшоў дождж.

Ён пацягнецца да братоў у небе і адчуе боль і слабасць. А потым ад яго застанецца толькі купка бруднага снегу, дубец і

два вугалькі, былыя вочы, што, напэўна, прасочаць яшчэ яго палёт угору.

Алесь стаяў ля балвана без футра і шапкі і глядзеў на яго. Балван пазіраў на Алеся з адценнем пагарды, і Алесь засмяяўся — такое гэта было шчасце: снягі, аранжавыя вокны і балван. І, вядома, агеньчыкі яліны ў акне залы. І тое, што Майка тут.

Ён стаяў так доўга і ўжо трохі змёрз, калі пачуў рып снегу.

— Імя? — спытаў голас.

— Алесь.

— Я жартую, — падыходзячы, сказала Майка. — Варажыць рана.

Яна нічога нават не накінула. Так і была ў туфліках, з голымі рукамі і шыяй.

— Дурніца, — войкнуў ён. — Застудзішся.

— Нічога не зробіцца, — засмяялася яна.

Не ведаючы, што рабіць, ён абняў яе і паспрабаваў прыкрыць яе голыя рукі сваімі.

— У дом, — сказаў ён. — Хутчэй у дом.

— Пачакай, — сказала яна. — Пачакай. Тут хораша.

Бліжэй прыціснулася да яго.

— Баламутнае дзяўчо, — сказаў ён.

Трымаў яе далонямі за плечы. А яна сагнула рукі, і цяпер яны былі між ёю і ім.

— У дом.

— Не, — усміхнулася яна. — Яму ж не халодна.

— Ён — снегавы балван. Вясною ён пойдзе да нябесных балваноў. А ўзімку зноў выпадзе снегам, і з яго зноў скачаюць балвана. Так ён і будзе век хадзіць у балванах... А ты чалавек. Мой чалавек.

Майка ўздыхнула і схіліла галаву яму на плячо. Алесь глядзеў на яе аблічча, бледнае ў сінім святле зор, і яму нічога не хацелася бачыць, акрамя яго, халоднага ад марозу, але цёплага такой глыбокай унутранай цеплынёй.

Ён адчуў гэта, прыпаўшы вуснамі да яе вуснаў. Гэта быў такі пакутны, такі доўгі пацалунак, што яму здалося: самі снягі і ўсё, што вакол, сталі да болю дыханне.

Не бачыў ён ні дома, ні таго, што дзверы на тэрасу адчыніліся і нехта падышоў да парэнчаў, пастаяў так хвіліну, а потым паспешліва вярнуўся ў дом. Яму не было да гэтага клопату.

Калі ён на імгненне адрываў вусны ад яе вуснаў, ён бачыў толькі адно: рэзкую іскру нізка над зямлёй, амаль адразу за яе плячом.

Ззяў над гарызонтам ледзяны, ярасна-блакітны Сірыус.

...Калі яны зайшлі ў пярэднюю, юнакі і дзяўчаты ўжо апранал футры, шапкі і капары, а тыя з хлопцаў, якія павінны былі ехаць за фурманаў, — высокія белыя вайлакі ці унты зваўчынай шкуры.

— Майка, — войкнула Мнішкава Анэля, — змерзнеш!

Анэля была з тых непрыгожых, але надзвычай мілых дзяўчат, якія нібыта і створаны дзеля таго, каб быць падзвіжніцамі пры мужчынах-фанатыках сваёй справы. Танюткая, уся нейкая пяшчотная і кволая. Рот вінавата ўсміхаецца. Добрыя блакітныя вочы таксама нібы вінаватыя.

Майка падышла да яе і абняла халоднымі рукамі.

— Вой, мерзлая, — пачала вырывацца Анэля.

— Ах ты, мой «падапры плюшч — ён да неба дарасце», — лашчылася Майка. — Я зусім не мерзлая. Я проста... здароўкалася са снегавіком.

Алесь абвёў вачыма вясёлую кампанію і раптам заўважыў, што дзве пары вачэй глядзяць на яго вельмі суха. Ля дзвярэй у гардэробную стаялі, апранутыя ўжо, Франс Раўбіч і Ілля Хаданскі.

Ядвінька Клейна адвярнулася ад усіх і глядзела ў акно. Святло жырандолі трапятала на яе попельных валасах, сабраных у высокую прычоску. Тварык быў сумны.

І тады Алесь, нібы праз сон, успомніў, як адчыніліся дзверы на балюстраду, калі ён і Міхаліна стаялі ля балвана. Стала ясна, хто выходзіў.

Ядвіня, значыцца, злавала на яго. А гэтыя двое таксама. Ілля — за Майку, Франс — за Ядвіню.

...Сыпанулі на веранду, а потым уніз, сходамі, да санак, якія стаялі ўжо на крузе гонару доўгім паўколам. Мсціслаў з Анэляй і Янкам напярэймы з іншымі кінуліся да першай тройкі. Беглі як апантаныя.

— Хапай хто што можа! — крычаў Маеўскі.

Ён кінуўся на козлы проста жыватом, і праз хвіліну рэзкі ўсплёск званочкаў разарваў цішыню. Аддаляючыся, яны спявалі ўсё больш утрапёна. Першая тройка знікла ў алеі.

Алесь не спяшаўся. Ён пасадзіў Майку ў чацвёртыя сані, захутаў яе ногі мядзведжай апонай і працягнуў лейцы на вольнае месца побач з ёй: збіраўся ехаць без вазніцы. І тут, здалёк, ён убачыў, што ў Ядвінькі і Франса адбылося нешта непрыемнае. Франс падышоў да яе санак, дзе сядзеў на козлах далёкі госць Усяслаў Грыма, асабліва нязграбны ў ваўчыным футры, і сказаў нешта. Вусны лялечнага наіўнага роціка Ядвіні сціснуліся. Яна адмоўна паківала галавой.

Франс рэзка крутнуўся і пайшоў уздоўж ланцуга саней.

— Братка, да нас, — сказаў яму Алесь.

Франс не адказаў, нават не зірнуў на іх невідушчымі вачыма. Прайшоў, топчучы снег, да санак у хвасце. І хоць ён трымаўся годна і роўна, як заўсёды, яго матавае аблічча яшчэ больш збялела.

Зазвінелі званочкі. Майка сядзела пад апонаю, адчуваючы плячом Алесева плячо. Заплюшчыла вочы. Напярэдадні яна з Тэкляю варажыла ў начной лазні. Тэкля глядзела ў місу з вадой, шаптала нешта. Дзве свечкі адбіваліся ў вадзе і цьмяным люстэрку. Пахла венікамі і прывялай мятай.

...А зараз побач сядзіць ён, пра якога яна думала ўчора. Зірнула праз прыплюшчаныя павекі. Сядзіць. Моцна трымае лейцы. Пасма пушыстых каштанавых валасоў выбілася з-пад шапкі і паспела ўжо заінець, нібы юнак пасівеў. Шэрыя строгія вочы глядзяць на дарогу. Вось павярнуў галаву, глядзіць на яе. Трэба заплюшчыцца яшчэ больш, але не зусім, а толькі каб не бачыць яго.

Паплылі, спляліся ў вачах вясёлкавыя ніці. А з ніцей яго голас:

— Ну не прыкідвайся, калі ласка. Унь, веі трапечуць. Не смей заплюшчваць вочы. Глядзі на мяне.

Засмяялася. І, нібы ў адказ, смех званочкаў, бо коні рванулі.

А ўчора Тэкля шаптала такое дзівоснае і, здаецца, нібы забароненае. Ліўся, застываў у вадзе перакручаны, перавіты воск. Нібы ў місе ўставалі гарады і дзівосныя звяры.

А ў люстэрку, між двух агнёў, яна бачыла бясконца паўтораныя, нібы ў доўгім, загнутым налева калідоры, сваё бледнае аблічча і ўзбуджаныя трывожныя вочы.

— Толькі ён такі, той, аб кім думаеш, — шаптала Тэкля. — Толькі з ім. Не адмаўляйся, усё адно не атрымаецца. А век да-оўгі...